

Abstract

The introduction of fatwas in the form of verse in the Ottoman Empire led to the fact that these poems were included in Turkish literature as a genre. Fatwa word, comes from the root feta in the brave, young, strong sense and it's solution with a strong answer to a difficult problem. The work of giving fetvah in the Ottoman Empire was performed by the shaykh al-Islam in the center and by the mufti in the provinces. This business has been seen as an important public service; by the mufti or shaykh al-Islam a difficult question of sources were searched and were being revealed. For this reason, an expression for the mufti or the shaykh al-Islam is used "hallal-ı müşkilat". A very large part of the Ottoman fetvas was written Turkish and as prose and in a small amount it was found as poetry. On the other hand, the number of fatwas given in Arabic reached an important number. The poetry fatwas in the Ottoman Empire were written by shaykh al-Islam or muftis, which has a special place among Divan poets. Bostanzâde Muhammed Efendi is also one of these sheikhs. He was even more famous with his fatwa, which ended the discussions on coffee in the Ottoman Empire. We have earlier introduced four of his poetry fatwas. In this article, his one poetry fatwa which was found later is introduced.

Keywords: Bostanzade Muhammed Efendi, sheikhulislâm, poetry fatwa.

Özet

Osmanlı'da fetvâların da manzum biçimde verilmeye başlanması bu manzumelerin özgün bir tür olarak Türk edebiyatına dahil olmasına sebep olmuştur. Fetvâ kelimesi yiğit, genç, kavî anlamına gelen fetâ kökünden türemiş ve müşkil bir meselenin güçlü cevapla halledilmesini ifade etmiştir. Osmanlı'da iftâ, yani fetvâ verme işi merkezde şeyhülislâm, taşralarda ise müftüler tarafından icra edilmiştir. Osmanlı'da fetvâ verme işi önemli bir halk hizmeti olarak görülmüş ve zor bir meselenin hükmü müftü veya şeyhülislamca kaynaklarından araştırılarak ortaya konulmuştur. Bu sebeple müftü veya şeyhülislâm için hallâl-ı müşkilât (güçlükleri çözen) şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Osmanlı fetvâlarının çok büyük bir kısmı Türkçe ve mensur olarak yazılmış, ancak az miktarda manzum hâlde yazılanlarına rastlanmıştır. Öte yandan Arapça verilen fetvâ sayısı da önemli bir sayıya ulaşmıştır. Osmanlı'da manzum fetvâlar Divan şairleri arasında özel bir yeri bulunan şeyhülislâm veya müftülerce yazılmış olup Bostanzâde Muhammed Efendi de bu şeyhülislâmlardandır. Kendisi daha ziyade, Osmanlı'da kahve üzerine yapılan tartışmaları bitiren fetvâ ile ünlenmiştir. Onun nazmen verilmiş fetvâlarından tespit edilebilen dört tanesini daha önce tanıtmıştık. Bu makalede ise daha sonra ortaya çıkan manzum bir fetvâsı tanıtılmaktadır.

¹ Prof.Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Giriş

İslâm dünyasında manzum biçimde eser kaleme alınması önemli bir gelenek olup bu biçim her türlü dinî eserde kullanılmış, bundan fetvâlar da nasibini almıştır. Osmanlı'da manzum biçimde verilmiş fetvâlar genellikle şairliği de bulunan şeyhülislâm veya müftüler tarafından yazılmıştır. Çok fazla yaygınlaştığı söylenemeyen bu fetvâlar Osmanlı'da daha çok 16-18.yüzyıllarda görülmüş ve belli bir şekil ve kompozisyonda olmuştur. Yiğit, genç, kavî anlamındaki fetâ kökünden gelen fetvâ kelimesi bir olayın hükmünü açıklayıp ortaya koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap anlamındadır (Atar, 1995:486). Müşkil bir mesele, güçlü bir cevapla çözüldüğünden yapılan işe fetvâ denilmiştir. İslâm devletlerinde mühim işlere müftülere danışılarak girilmiş, dört Halife döneminde kadılık ve müftülük valilerde toplanmış, ardından fetvâ ve kazâ birbirinden ayrılıp, Ömer bin Abdülaziz devrinde ise iftâ teşkilatı resmen kurulmuş (Atar,1991:122-126), Memlûkler devrinde müftüler devlette etkili biçimde yer almışlardır (Uzunçarşılı, 1984:387). Osmanlı'da Osman Gazi, kayınpederi Şeyh Edebâli'yi fetvâ, bacanağı Dursun Fakih'i de kazâ işlerine atamış, Şeyh Edebâli'nin vefatıyla Dursun Fakih iki görevi de yürütmüştür. Osmanlı Devleti'nde savaş, barış, ıslahat, halifenin hal'i, eşkıyanın katli gibi olaylar fetvâ konusu olmuş, özel hukuku ilgilendiren fetvâlar kişilerin, kamu hukukunu ilgilendiren fetvâlar idarecilerin isteği üzerine verilmiştir (Atar, 1995:490). Osmanlı'da 16.yüzyılın sonlarında şeyhülislâmlık konum olarak yükselip müderris ve kadı atamaları ile müftülük yönetimi bu kuruma verilmiş, fetvâ işlemleri İstanbul'da şeyhülislâm, kazalarda müftülerce yapılmıştır (MTM, 1331: 538-539; Uzunçarşılı, 1988:179; İpşirli, 1994:270; Yakut, 2003:36). Şeyhülislâm veya müftülerce verilen fetvâlar fıkıh kitaplarının sistematığına göre düzenlenip cevapları Hanefi mezhebine göre verilmiştir. Osmanlı'da bir mesele için fetvâ emini dairesine gidilir ve fetvâ emini kâtibi suali 'mesele' adlı özel terimlerle yazarak erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm gibi hayali isimler kullanırdı. Şeyhülislâmların fetvâlarının altına el yazılarıyla imza atmaları gerekli ise de bu kural 18. yüzyılda bozulup imza yerine kişisel mühür basılmış, bazı fetvâlarda ise imza ve mühür birlikte yer almıştır (Uzunçarşılı, 1988:203-204). Yüz binleri bulan Osmanlı fetvâları genellikle mensur olup içlerinde manzum olanları da vardır. Manzum fetvâların genellikle şair veya manzum fetvâ geleneğini silsile olarak sürdüren aile fertleri tarafından verildiği dikkati çekmekte olup Hoca Sadeddin Efendi sülalesi böyledir.

Manzum Fetvâ

Osmanlı'da 16-18. yüzyıllarda bazı şeyhülislâm ve müftüler kendilerine nazmen sorulan meseleleri nazmen de cevaplamışlardır. Bu uygulamanın ilk örnekleri 16. yüzyılda Ebussuud Efendi ile görülmüş ve daha sonra diğer şeyhülislâmların da katılımıyla uygulama genişlemiştir. Manzum şekilde fetvâ vermiş şeyhülislâmların önemli bir kısmı şairliği gelenek hâline getirmiş ulema ailelerine mensup olup mesela Hocaazâdeler ailesi manzum fetvâların yaklaşık 3/2'sini vermiştir. Manzum fetvâlar genellikle *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*; *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* gibi kısa kalıplar ve 5-10 beyitlik kıtalar hâlinde yazılmıştır. Hâlen otuz beş civarında manzum fetvâ tespit edilmiş olup bunların toplam beyit sayısı 350 civarındadır. Bu fetvâların giriş bölümlerinde şeyhülislâmlara: *sadefçe-i kevn*, *yegâne-i dehr*, *ukde-güşâ-yı işkâl*, *hallâl-ı müşkilât*, *re'is-i eimme-i ulemâ*, *ukde-güşây-ı müşkil-i nâs*, *miiftâh-ı fuzûl u kenz-i ecnâs* gibi övgü ifadeleri kullanılmıştır. Bu fetvâları edebî yönden iddialı göstermek doğru olmadığı gibi, sıradan manzumeler olarak göstermek de doğru değildir. Her biri edebî zevk ve kabiliyetçe üstün bir durumda olan şeyhülislâm veya müftülerlerce yazılan bu fetvâlarda yer yer teşbih, nükte, mecaz ve tevriyelerin güzel örnekleri bulunmaktadır. Osmanlı manzum fetvâlarının temsilcilerinden birisi de Bostanzâde Muhammed Efendi'dir.

Bostanzade Muhammed Efendi

Bostanzâde Muhammed Efendi, Kanunî Sultan Süleyman devri alimlerinden Tireli Kazasker Bostan Mustafa Efendi'nin oğludur. 1536'da İstanbul'da doğmuş, devrinin bilginlerinden Arapzâde ve Kadızâde Efendilerle Gül Hoca Çelebi'den dersler aldıktan sonra mülâzim olmuş, ardından 40 akçe ile Eski İbrahim Paşa medresesi müderrisliğine tayin edilmiş, müteakiben aralarında Sahn-ı Seman, Yavuz Sultan Selim, Süleymaniye ve Edirne Selimiye medreseleri de bulunan çeşitli medreselerde müderrislikler yapmıştır. 1573'te Şam, 1575'te Bursa ve Edirne, 1576'da İstanbul kadılıklarına atanmış, 1577'de Anadolu ve 1580'de Rumeli kazaskeri olmuş, kısa bir ayrılıktan sonra 1583'te Kahire kadısı ve 1587'de ikinci kez Rumeli kazaskeri olmuştur. 1589'da Müeyyedzâde Abdülkadir Efendi'nin yerine şeyhülislâm olmuş, üç yıl sonra azledilmiştir. Azil sebebi kaynaklarda, Anadolu kazaskeri ve devrin tanınmış şairi Bakî ile aralarında çıkan bir tartışma olarak gösterilmiştir. Buna göre, Bostanzâde, kardeşi İstanbul Kadısı Mustafa Efendi'yi Anadolu kazaskerliğine getirmek için Bakî aleyhinde bazı kadılara şikâyetler yaptırmış, Bakî de bir divan toplantısında şeyhülislâmı tertipçilik ve insafsızlıkla suçlamıştır. Bu konuşmadan haberdar olan Bostanzâde, Bâkî'nin bazı beyitlerinin küfrü gerektirdiğini, eğer azledilmezse şeyhülislâmlığı bırakıp başka bir ülkeye gideceğini söylemiş, bu durumdan rahatsız olan III. Murad da Bostanzâde'yi ve kardeşini azletmiştir. Bayezid Medresesi'nde şeyhülislâmların ders vermeleri âdet olduğu halde bunu uzun süre ihmal edip derse gitmemesi de azil sebepleri arasında gösterilmiştir. Bostanzâde, azledildiği yılda üçüncü defa Rumeli kazaskerliğine getirilmiş, bir yıl sonra 1593'te Zekeriyâ Efendi'nin vefatı üzerine yeniden şeyhülislâm olmuş ve bu ikinci şeyhülislâmlığı vefat tarihi olan 1598'e kadar beş yıl sürmüştür, toplamda sekiz yıl şeyhülislâmlık yapmıştır. Cenazesi Şehzade Camii avlusuna defnedilmiş olan Bostanzâde Muhammed Efendi Osmanlı Devleti'nde azledildikten sonra ikinci kez şeyhülislâmlığa getirilen ilk kişidir. Mübarek gecelerde minarelerde kandil yakılması onun zamanında başlamış, şeyhülislâmlara düzenli olarak belirli miktarda arpalık verilmesi de ilk kez onun döneminde gerçekleşmiş, ayrıca kendisine otuz mülâzemet kontenjanı tanınmış ve daha sonra bu uygulama şeyhülislâmlar için âdet olmuştur. Türkçe ve Arapça şiirler yazmış, Kanuni için yazdığı mersiye çok beğenilmiştir. *İhyâ'ü ulûmi'd-din'i Yenâbiu'l-yakîn fi-İhyâi ulûmi'd-dîn* adıyla tercüme etmiş, *Mülteka'l-ebhur'u* şerhetmiştir (Ahmed Rifat, 33-34; İpşirli, 1992:311).

Bostanzade Muhammed Efendi'nin Manzum Fetvâları II

Bostanzâde Muhammed Efendi, Osmanlı'nın zirve yüzyılına damgasını vuran birkaç şeyhülislâmdan birisi olup Osmanlı ilmiyesinde birçok üst düzey görevde bulunmuş, sekiz yıl da şeyhülislâmlık yapmıştır. Kahve ile ilgili verdiği manzum fetvâ ile de ünlenmiş ve Osmanlı toplumunda çok tartışılmakta olan kahve için verdiği cevaz ile müşkili çözmüştür. Manzum fetvâlarında kendisi için: *re'is-i eimme-i ulemâ, şeyhül'İslâm-ı muktedâ-yı enâm, ser-efrâz-ı zümre-i ulemâ* gibi övgüler kullanılmıştır. Manzum fetvâlarında iltifatlı, zarif bir hitap ve edebî sanatlarla desteklenmiş anlatım vardır. Onun manzum fetvâlarından dördü daha önce tarafımızca tanıtılmış olup² bu makalede ise daha sonra ortaya çıkan bir fetvâsı tanıtılmaktadır:

Mes'ele³

Ey ferid-i efâzıl-ı 'âlem

Muktedâ-yı eimme-i fetvâ

² Muhittin Eliaçık, *Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi ve Nazmen Verilmiş Fetvâları*, Turkish Studies, V. 7/4, Fall 2012, p.35-50.

³ İBB Atatürk Kitaplığı MC_Yz_K.564, 67b.

Müşkilüm lutf idüp beyân eyle
 İdeyin vasf-ı hâlümü i'lâm
 Bir sabînün vasîsi olan (aslın)
 Ahz u kabz eyledükde bi-pervâ
 Virse Zeyde murâbahayla anı
 Zeyd alup lik ola nâ-peydâ
 Mümkün olmasa hiç mülâkâtı
 Bir iki yıl görünmese aslâ
 Olmasa hem kefil bi'l-mâl
 Kâbil olmasa andan istikzâ
 Ba'dehu Zeyd olıcak 'âciz
 Asl-ı mâlı vasîye itse edâ
 İstese ribhını vasî anun
 Olmasa hiç mu'âmele ammâ
 Asl-ı mâlun vasî 'aceb ribhın
 Kâdir olur mı almaga şer'â
 El-cevâb
 Asl-ı mâlun alınmaz irbâhı
 Olmayıcak mu'âmele aslâ
 Ketebehu Bostânzâde 'ufiye anh

Ey bu cihanın erdemlerinin yegânesi ve fetvâ imamlarının önderi! Sana bildirdiğim şu müşkilümü lutfedip çöz. Bir sabînin vasîsi olan, (malının aslını) kayıtsızca eline alıp sonra Zeyd'e kârıyla birlikte verse. Zeyd de onu alıp ortadan kaybolup birkaç yıl hiç görünmese ve o mala kefil de olmadığından malı ondan almak mümkün olmasa. Daha sonra Zeyd aciz kalıp malın aslını vasîye ödese. Vasî ise hiç muamele yapılmadığı hâlde onun kârını istediğinde acaba şeriata göre asıl malın kârını alabilir mi?

Cevap: Muamele olmayınca asıl malın kârı asla alınamaz.

Bunu Bostânzâde yazdı, günahları affolsun

Yukarıdaki fetvâ, fıkıh kitaplarındaki tertibe göre 'vesâyâ' bâbında ele alınan bir meseledir. Bu fetvâda, bir sabînin vasîsinin, ona ait bir malı eline alıp başkasına kârıyla birlikte verdiği, o kişi bu malla herhangi bir muamele yapmamışsa, o malla birlikte kârını ondan alıp alamayacağı sorulmuştur. Verilen cevapta ise kârın asla alınamayacağı bildirilmiştir.

Sonuç

Manzum fetvâlar her ne kadar sanat endişesi güdülmeden yazılmış olsalar da ciddi ve hassas hukukî konuların manzum metinle daha kısa ve özlüce ifade edilmesi bakımından değerli ve Osmanlı şeyhülislâm ve müftülerinin parlak ve kıvrak zekalarını göstermesi açısından da önemli eserlerdir. 16.yüzyılda birçok yönden zirvede olan Osmanlı Devleti

manzum fetvâların yazılmaya başlandığı ve en güzel örneklerinin verildiği bir yüzyıl da olmuştur. Bu yüzyılda Ebussuud Efendi, Sadi Çelebi, Hoca Sadeddin Efendi ve Bostanzade Muhammed Efendi tarafından manzum fetvâların en güzel örnekleri ve en hacimlileri ortaya konulmuştur. Bostanzâde Muhammed Efendi ayrıca kahve ile ilgili verdiği 52 beyitlik fetvâ ile manzum fetvâların en hacimlisini yazmıştır. Osmanlı manzum fetvâları şu anda sayıca az olsa da araştırmalar derinleştikçe sayıları artmaktadır. İşte bunlardan birisi de Bostanzâde Muhammed Efendi olup beş yıl önce yazdığımız bir makalede mevcut manzum fetvâları dört iken daha sonra tespit ettiğimiz bir fetvâ ile bu sayı yükselmiştir. Bu sayının ileride daha da yükseleceği kuvvetle muhtemeldir.

Kaynakça

- AHMED Rifat, *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl, İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Osm_217.*
ATAR, Fahrettin (1995), *Fetvâ, Diyanet İslam Ans.*, C.12, İstanbul, s.486-496
_____(1991, İslâm Adliye Teşkilâtı, Diyanet İşleri Başk. Yayınları, Ankara.
Osmanlı Kanunnâmeleri (1331), *Millî Tetebbular Mecmuası* I(3): 495-544.
İPŞİRLİ, Mehmet (1992), *Bostanzâde Mehmed Efendi Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.6. İstanbul, s.311.
_____(1994,) *Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı. Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi.* C.I, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Arş. Merkezi, İstanbul.
UZUNÇARŞILI, İ.H. (1988), *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara.
_____(1984), *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara.
YAKUT, Esra (2003), "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukuki Düzenlemeler", *Anadolu Üni. SBE Dergisi.*, C.3, S.1, s.33-54.

Yazma Eserler

- İBB Atatürk Kitaplığı MC_Yz_K.564.
Devhatü'l-meşâyih maa zeyl, İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Osm_217.
Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266.